

50 JAAR POKROF 50 JAAR POKROF 50 JAAR POKROF

JAARGANG 50
NUMMER 2
MAART-APRIL 2003

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

POKROF

*Gevangenen van gevangenis nr. 5 in Sarapul. De gevangenis is gehuisvest in een voormalig Russisch klooster.
Foto: Frans van den Brand.*

God in de gevangenis

De Russisch-orthodoxe Kerk weer in het midden

De gevangenis is in Rusland de sluitpost van de overheidsbegroting. Er wordt geen roebel te veel aan uitgegeven. De gevangenen worden gekenmerkt door slechte voeding, slechte hygiëne, zwaar werk en zware straffen. Toen de staat en de kerk het sociale werk in de jaren negentig oppakten sloegen zij de gevangenis over. Niemand houdt zich graag met gevangenen bezig, die onder het communisme golden als 'vijanden van de staat'. Een hoopvol bericht van Frans van den Brand, die in de loop der jaren verschillende gevangenissen in Rusland bezocht: Russische experts concludeerden na een introductie in het gevangenisstelsel in Nederland, dat er nogal wat verbeterd kan worden zonder dat het veel geld hoeft te kosten.

“Priejezjajetje k nam jesjo raz”, “Komt u nog eens naar ons”, zegt de vijftienjarige Vladimir in de ‘opvoedingskolonie’ in het afgelegen Mozaïsk. Hij staat in gevangenisplunje aan een kolosale machine helmen te persen. Een bleek snuitje, verdrietige ogen; de eenzaamheid druipt van hem af. Van God verlaten! “Die hoort hier niet,” flitst het door mij heen. Timide vertelt hij veroordeeld te zijn tot vijf jaar jeugddetentie wegens diefstal

van levensmiddelen. Zijn ouders, arme mensen, mist hij zeer. Het afgelegen Mozaïsk is voor hen onbereikbaar. Hij wil niet veel kwijt over het leven in de gevangenis. Het alziende oog van de bewaking registreert alles feilloos. Zijn vraag om nog eens terug te komen heb ik verstaan als “vergeet ons niet”.

Opvoedingskolonie

Het bezoek in 1992 aan deze opvoedingskolonie was het eerste

in een reeks van bezoeken aan gevangenissen in Rusland.

Jongeren, in de leeftijd van veertien tot achttien jaar, veroordeeld tot zware straffen vaak voor relatief lichte vergrijpen, zoals het stelen van wodka of vechten op straat, brengen hun jeugd door achter de tralies. Een jeugd, getekend door zware arbeid, exercitie, slechte voeding en verstoken van privacy en rust.

Vladimir vertelt dat hij onlangs een briefje van zijn moeder kreeg en het heeft opgegeten. Hij wilde die lieve woorden in zich bewaren. Een andere jongen bewaart zijn brieven in een krant onder zijn kleren: “Mijn familie houdt mij warm, goed tegen de kou in de winter”. De benadering van de jongens door hun militaire begeleiders is hard en vaak grof.

Een verzuim of overmoedige reactie kan opsluiting in de isolator betekenen; een kooiachtige kille cel zonder enig comfort

(foto omslag, 2002 Mzhga).

Priekaz van Stalin

Vanaf 1917 is de kerk uit het maatschappelijk leven in de Sovjet-Unie geweerd. Vooral onder stalinistisch bewind werden geestelijken verdreven uit kerken en kloosters, verbannen of vermoord. Zo werd het klooster in Sarapul op bevel van Stalin ontruimd. Een deel van de monniken werd verbannen, anderen werden ter plekke gefusilleerd. Als gevangenis nr. 5 biedt het voormalige klooster tot op heden onderdak aan ruim duizend gevangenen. Rusland kent zware straffen. Doodstraf, opsluiting en langdurige verbanning naar de Taiga of Siberië was eerder regel dan uitzondering. De banneling werd een goedkope kracht in een haast onmenselijk arbeidsklimaat. Tallozen zijn vaak zonder aanklacht of proces tot vijand van de Sovjet-Unie verklaard, verbannen of vermoord.

Collectief

Alleen in een cel betekent voor een Rus strafverzwaring. Suïcide komt in Rusland het meest voor bij eenzame opsluiting. De Rus is gevormd in een specifieke sociale context, het collectief, geschoeid op de leest van het vroegere partij-ideaal. De ongemakken, zoals te veel mensen in een ruimte, worden daarbij voor lief genomen. Vaak bestaan de sanitaire voorzieningen in de gevangnissen slechts uit een wasbak met een kraantje en een wc; een gat in de vloer. In een van de Huizen van Bewaring (Isolator genoemd) leed men aan TBC, zweren, schurft, diarree en HIV. Er zijn artsen, maar die kunnen weinig

uitrichten bij gebrek aan medicijnen en verbandmiddelen.

Gebrek aan ventilatie veroorzaakt een ondraaglijke lucht, die je bij binnenkomst naar adem doet happen.

Stel je de gevangenis voor: dompinge cellengangen, verstoken van daglicht, met bemande kooiachtige sluisen tussen de afdelingen, metalen deuren in beton, voorzien van een doorgeefluikje, hels kabaal van dichtslaande deuren, rammelende sleutelbossen en diepe kreten en vloeken vanuit de cellen. In de isolator is het zo benauwend, dat sommigen schuld bekennen om er zo snel mogelijk weg te komen. In de koloniën maar verder zien wat te doen in geval van onschuld. De gevangenis is de sluitpost van de overheidsbegroting. Geen roebel te veel!

Van Mzhga naar Izhevsk

In 1998 bezocht ik in het kader van Programma Uitzending Managers (PUM) de Jeugdgevangenis in Mzhga, in de republiek Oedmoertië, op uitnodiging van het Staats Comité voor Jeugdzaken. Oedmoertië grenst aan de Oeral. Tsjaikovski is er geboren. Vanwege de wapenindustrie was het een gesloten republiek tot 1992. Generaal Kalashnikov ontwikkelde er het wapen dat zijn naam draagt. De jeugdgevangenis in Mzhga was een sterk verouderd en slecht onderhouden gebouwencomplex, waarin 340 jongens verbleven, ook hier verstoken van goede voeding, studie en werk. Jeugdigen, die anno 1998 ver beneden menselijke maatstaven een bitter, leeg leven leidden. De directeur vroeg steun aan Nederland bij het op gang

brenge van onderwijs, sport en recreatie. Het Projecten Fonds van het Tilburgs Byzantijns Koor bleek een gewillig oor en zette zich in om voor dit doel 10.000 Amerikaanse dollars bijeen te garen, waardoor een computerklas en een sportzaal konden worden ingericht en boeken en muziekinstrumenten konden worden aangeschaft. Voor deze jeugdigen werd in Izhevsk een complex gerenoveerd in kolonie nr. 9. In augustus 2002 hebben zij hun nieuwe onderkomen betrokken. Izhevsk is beter bereikbaar voor ouders die hun kinderen willen bezoeken.

Sociale voorzieningen

Voor het uitbreken van de revolutie waren het met name de kloosters die vormgaven aan de werken van barmhartigheid zoals het verzorgen van zieken en het bezoeken van gevangenen. Onder de tsaren waren er nauwelijks sociale voorzieningen. Begin jaren negentig begon de kerk haar sociale taak weer op te pakken. Zoals in het Bobrenjovklooster in Kolomna, ongeveer 130 km ten zuidoosten van Moskou. Aan abt Ignatius de opdracht om het klooster tot een sociaal middelpunt te maken voor de mensen uit de vroegere kolchoze. Abt en monniken voorzagen de mensen van voedsel en medicijnen, maar de gevangenen bleven buiten beeld. Dat terwijl velen onterecht gevangen zaten.

Een nieuw plan

Eind 1998 kreeg generaal Grigori Zjeludov, in civiele dienst bij het Ministerie van Justitie, de opdracht een plan te ontwerpen ter verbetering van het gevangenis-

wezen. Om heimelijke obstructie te voorkomen waren reeds directeurs vervangen en was bewakingspersoneel dat zich tegenover de gevangenen misdroeg, ontslagen.

De eerste stap was menselijke waardigheid gestalte te geven. De afkeer van gevangenen in de samenleving wortelt diep. In de Sovjetperiode waren zij de 'vijanden van de staat'. Voor mentaliteitsverandering en klimaatverbetering achtte men de betrokkenheid van de kerk essentieel. Vanuit mijn eerdere ervaringen zeer verrassend. Men sloeg er duidelijke een andere weg mee in.

Gevangenis en kerk

Vanuit een stakamer, uitzicht biedend op kolonie nr. 9 (Izhevsk), een jongens- en mannengevangenis, trok een houten kerk, centraal gelegen, midden tussen de door metalen hekken gescheiden secties, mijn aandacht. Sierlijk, als afkomstig uit een openluchtmuseum, compleet met een klokkentoren, groene daken en voorzien van het Slavisch Byzantijns kruis op de kleine uienkoepels. Gevangenis en kerk in een oogopslag; een wonderlijke combinatie.

De kerk is gebouwd door gevangenen. Nijvere handen hebben houten balken harmonisch gewaluwstaart zonder spijkers. De lichtval door de vensters voegt een diepere dimensie toe aan de kleuren van de iconen, geschilderd door gevangenen of geschonken door hun familie. Een plaats van rust, uitnodigend tot bezinning.

Een bescheiden, vriendelijk ogende jonge man in zwarte gevangenskleding met daarop een naam-

kaartje, Sacha, officieel Alexander, slaat ons op enige afstand gade. Hij schuwt het contact niet en blijkt spraakzaam. Hij draagt zorg voor het onderhoud van de kerk en assisteert bij vieringen. In de gevangenis heeft hij voor het eerst de kerk leren kennen. Hij is veroordeeld voor doodslag. In militaire dienst heeft hij in dronkenschap, daartoe aangezet en opgefokt door andere soldaten, een commandant gedood.

Zijn berouw is levenslang, zegt hij. Hij wil na zijn detentie het klooster in en de mensen dienen. Spiritualiteit en religie zijn nieuw voor hem en hij verdiept er zich steeds meer in. Zijn voor-ganger, een ex-gedetineerde, is reeds priester gewijd. Sacha vertelt dat steeds meer gevangenen zichzelf en hun kinderen laten dopen in deze kerk, tijdens detentie trouwen en zich soms vanuit deze kerk laten begraven. Aanvankelijk stond men in de gevangenis zeer sceptisch tegenover de komst van de kerk. Het kerkgebouw als symbool van het hogere is een dagelijkse confrontatie met een andere wereld. Dit brengt soms gemoedsonrust teweeg. Een plekje waar religie, kunst, volksaard en cultuur samenvallen is echter heel bijzonder en spreekt aan. Het mystieke karakter van de liturgie, die allen mogen bijwonen, de bijzondere sfeer, de prachtige gezangen, missen hun uitwerking niet.

Culturomslag

De kerk werd plechtig ingewijd door Vladiko Nikolai, het hoofd van de Russisch-orthodoxe Kerk in Oedmoertië, in aanwezigheid van generaal Zjeludov. De generaal, die zichzelf een zoekende

*Houten kerk in kolonie nr. 9 in Izhevsk.
Foto: Frans van den Brand.*

gelovige noemt, gaf de aanzet tot deze ontwikkeling. In een menswaardige gemeenschap kent men aan godsdienst een plaats toe, zei hij. Hij ondersteunt de terugkeer van de kerk in de gevangenis van harte. In de eerder genoemde gevangenis van Sarapul zijn de voormalige refter en kapel weer in ere hersteld. Ook daar hebben gevangenen zich ingezet om er een waardig godshuis van te maken. PUM en het Ministerie van Justitie in Nederland hebben de heer Zjeludov en de executive manager kolonel mevrouw Ludmila Zonova in december 2002 de gelegenheid geboden om een studiebezoek aan het Nederlands gevangenisstelsel te brengen. Een belangrijke constatering van hen was, dat veel veranderd kan worden met een minimum aan kosten. Het gaat vooral om een culturomslag, waarin overheid, kerk en samenleving een mentaliteitsverandering op gang dienen te brengen. En wat kost mentaliteit?

Frans van den Brand

Epitafion met bloemen opgesteld tussen zes kaarsen als bij een uitvaart. Foto: Ton Sip.

Oosterse inspiratie voor de viering van Goede Vrijdag

Pastor Ton Sip is rooms-katholiek priester van een parochie in Tilburg en voorganger in Byzantijnse katholieke vieringen. De mogelijkheid te putten uit twee grote tradities van de kerk, benut hij voor zijn liturgisch pastoraat. Van de 'hulp' die de oosterse liturgische traditie biedt voor een aansprekende vormgeving van de viering van Goede Vrijdag maakt hij dankbaar gebruik. Elementen uit de Byzantijnse liturgie vullen de westerse liturgie aan.

In de oosterse kerken, maar ook in de westerse kerken, is liturgie het voertuig waarmee wij ingevoerd worden in het mysterie van God en het mysterie van ons menszijn. Christelijke liturgie is een mystagogie in het leven van Christus: een 'ingevoerd worden in het mysterie' van ons menszijn, dat zijn volle voltooiing vindt in het leven van Christus. Het christelijke oosten kan de westerse liturgie, als een deelname aan Christus' leven met ons,

positief beïnvloeden.

Het mysterie van leven en dood staat centraal in de liturgie van het lijden en sterven van Christus tijdens de viering van de Goede Vrijdag of, zoals het Byzantijnse oosten deze dag noemt, de 'Grote en Heilige Vrijdag'. In dit artikel leggen we de moderne Romeinse liturgie van de Kruisverering (westen) en de Byzantijnse liturgie van de Vespers en Begrafenis (oosten) naast elkaar. We zullen zien hoe de Byzan-

tijnse liturgie de westerse liturgie verrijkt.

Heil voor mensen hier en nu

In beide tradities kan men spreken over een liturgie die ons binnenvoert in het geheim van Jezus' leven, lijden en sterven. Het gaat hierbij niet zozeer om een herinnering aan het verleden van 2000 jaar geleden, maar om het heil van Godswege dat in Jezus Christus openbaar wordt, hier en nu, voor mensen van onze tijd.

Hoe kunnen wij het lijden en sterven van Jezus Christus gedenken als een teken van heil? Dit is een groot spiritueel-theologisch vraagstuk, want hoe kan de marteldood van Jezus voor ons redding en heil betekenen - dit

gaat in tegen ons huidige levens- en rechtvaardigheidsgevoel - en hoe kan het lijden van één verlossend zijn voor allen? Maar ook de viering zélf van de liturgie roept de vraag op naar het gedenken van Jezus' lijden en sterven als heil voor mensen nu.

Westerse liturgie

In de Nederlandse context wordt de Romeinse ritus van Kruisverering op Goede Vrijdag op dit moment verschillend gevierd. Hieruit is maar één conclusie mogelijk: de liturgie van Kruisverering wordt niet meer begrepen in haar oorspronkelijke betekenis en/of staat te ver af van de religieuze beleving van de hedendaagse mens. Die andere dienst op Goede Vrijdag, die van de Kruisweg, wordt in parochies doorgaans drukker bezocht. Waarschijnlijk omdat de Kruisweg concreter is en de Kruisverering meer theologisch en abstract. Het oude ritueel van het kussen van een houten kruis met een corpus is bovendien in de beleving van veel mensen vreemdend en archaïsch.

Het zijn juist deze rituelen die het aanknopingspunt voor de gestalte en de inhoud van de liturgie vormen. Liturgie brengt ons in contact met de werkelijkheid van God. In de liturgie worden de werkelijkheid van God en die van de mens met elkaar verbonden. Dat drukt ook het oude woord religie uit, dat komt van het Latijnse 'religare': verbinden. Liturgie is zo een verwijzing naar en tegelijkertijd de werkelijke aanwezigheid van Gods heilshandelen ten opzichte van de concrete mens in zijn bestaan.

Deze 'invoering' in Gods leven

met ons komt in het bijzonder naar voren in de christelijke initiatiesacramenten, zoals doop en vormsel, maar dit gaat in algemene zin op voor alle liturgie, die in de bredere zin van het woord altijd 'initiatie' en 'verbinding' is. Dit geldt zeker voor de Byzantijnse liturgie. Ook de liturgische viering van Jezus' lijden en dood is een initiatie. Het gaat immers in de Goede Vrijdagdienst om de verbinding tussen Christus' lijden en het lijden van de mens in alle tijden.

Oosterse inspiratie

In de Byzantijnse traditie speelt het vereren van liturgische voorwerpen een grotere rol dan in de westerse traditie. De liturgische context (de teksten en de gezangen) en de theologische duiding (de theologie van de iconenverering) vormen samen het ritueel. Precies hier ligt het probleem van de klassieke Kruisverering in de Goede Vrijdagviering van het westen: het ritueel en de teksten lopen als het ware langs elkaar heen.

In de westerse viering valt het ritueel van de Kruisontbloting de liturgie binnen zonder dat er een relatie wordt gelegd in de teksten en handelingen die er aan voorafgaan en die volgen. De beeldende symboliek in de Byzantijnse liturgische traditie van de Vespers en Begravenis op Goede Vrijdag vult aan wat in de westerse viering ontbreekt.

De Byzantijnse traditie is op dit punt sprekender. Door het gezang van het troparion (hymnische tekst, zie onder) lopen de liturgische teksten en gezangen hier wel parallel met het liturgische handelen. Terwijl men het

Epitafion als een baar in een plechtige begrafenisprocessie van het altaar overdraagt naar het 'graf' midden in de kerk, zingt men het troparion van de Grote en Heilige Vrijdag. Het Epitafion is de op stof geborduurde icoon die Jezus' begravenis door Nicodemus, Jozef van Arimatea en de vrouwen afbeeldt. Het troparion luidt: "De edele Jozef nam uw heilig lichaam af van het kruis, en wikkelde het samen met reukwerken in wit linnen, en legde het in een nieuw graf..."¹

Het geheel van deze rite spreekt sterker tot de verbeelding dan een crucifix dat wordt getoond en vereerd. In het westen lijkt de liturgie te blijven steken bij het dode lichaam van Jezus aan het kruis. Dat heeft zijn bron en weerslag gevonden in de lijdensmystiek van vooral de Late Middeleeuwen. Echter, door het wegvallen van deze 'Golgotha-spiritualiteit' uit het bewustzijn van de moderne westerse christelijke cultuur wordt ook het oude ritueel van de westerse liturgie niet meer verstaan in haar bedoeling, namelijk de verbinding van ons lijden met dat van Christus. De Byzantijnse liturgie versiert het 'graf' met bloemen. Dat spreekt tot de verbeelding. Wie heeft niet ooit aan het graf van een geliefde gestaan en er bloemen neergelegd? En hoeveel mensen herinneren zich de plek waar nu in het midden van de kerk het graf van Christus staat niet als de plek waar eens tijdens de uitvaartdienst de kist van hun geliefde stond?

¹ Zie voor het vervolg: *Byzantijns Liturgikon*, Tilburg/Zagreb 1991, p. 484.

Praktische toepassing

Deze pastorale redenen hebben mij ertoe gebracht om de Romeinse liturgie van de Kruisverering van Goede Vrijdag te versterken met elementen uit de Byzantijnse liturgie. Kruisverering en Graflegging gaan immers samen. Dat is ook logisch, want ook onze eigen westerse liturgie stamt uit het oosten, uit Jeruzalem. De liturgieën van oost en

Tijdens het lezen van deze passage neemt de voorganger de grafleggingsdoek van het altaar en legt die op het graf. Hij plaatst deze op de graftafel, die staat midden vóór in de kerk waar ook de overledenen worden geplaatst tijdens de uitvaart. Vervolgens wordt onder het zingen van een passend lied het kruis achter het graf geplaatst, worden de kaarsen naast het graf gezet zoals bij een

van Christus toegankelijk vanuit de menselijk context van het graf. Mensen kunnen hun verdriet, verlies en pijn verbinden met het lijden van Christus. "Hij heeft zichzelf ontledigd. Hij heeft de gestalte van een dienstknecht aangenomen, in alles gelijk geworden aan de mens. Hij is gehoorzaam geworden tot de dood op het kruis", luidt dan ook, naar de tekst uit de brief aan de Filippenzen (2, 7-8), een bekend gezang voor Goede Vrijdag in de westerse liturgie.

Als ons lijden met dat van Christus wordt verbonden, voert het ons ook het mysterie in van de liefde van God, die ons geschapen heeft naar zijn beeld en gelijkenis. God wil ons geschonden menszijn herscheppen door zonde, pijn, dood en verdriet heen, totdat wij zijn beeld en gelijkenis zijn, zoals Christus dat is.

Daarom zegt Paulus: "Ik wil Christus kennen, de kracht van zijn opstanding en de gemeenschap met zijn lijden; ik wil steeds meer op Hem gelijken in zijn dood om eens te mogen komen tot de opstanding uit de doden" (Filip 3,10-11). De liturgie verenigt ons met het leven van Christus, opdat wij in Christus met God verenigd worden.

Goede Vrijdag is geen louter historisch herinneren van lijden en dood alleen, maar een verlangen naar toekomstig leven en licht. Zowel het westen als het oosten willen dit in hun Goede Vrijdag-liturgie uitdrukken. Waar het oosten het westen kan helpen om dit leven en licht duidelijker uit te laten komen, neem ik die 'hulp' dankbaar aan.

Ton Sip

Lege graftafel op de voorgrond met het Epitafion nog op het altaar.

Foto: Ton Sip

west zijn nauw aan elkaar verwant en brengen hetzelfde tot uitdrukking: Christus' lijden dat met ons lijden verbonden is als teken van verlossing.

De Goede Vrijdagavonddienst die we hier bespreken laat een samengaan zien van Lijdensverhaal, Kruisverering en Graflegging. In mijn parochie zijn de entourage en de opbouw van deze dienst als volgt. De liturgie volgt in grote lijnen het Romeinse ritueel. In de kerk staat een groot kaal kruis met links en rechts drie kaarsen. Eerst wordt het Passieverhaal gelezen, dan volgen de gezongen voorbeden, waarbij de kaarsen aan weerszijden van het kruis worden ontstoken. Daarna volgt de passage van de graflegging (Joh 19, 38-42).

uitvaart en wordt het graf bewierookt onder het zingen van het trisagion (het 'driemaal-heilig'): 'Heilige God, heilige Sterke, heilige Onsterfelijke, ontferm u over ons.' Deze tekst wordt in het christelijke oosten ieder dag gebeden. In de westerse, Romeinse liturgie vinden we hem alleen op Goede Vrijdag. Dat heeft de tekst van het trisagion in het westen typisch voor deze dag gemaakt. Vervolgens komen de gelovigen het graf vereren door een bloem op het graf te leggen, of een kaars aan te steken, die op het graf wordt gezet of ernaast. Met het graf van de Gekruisigde wordt zo ook het kruis vereerd.

Herschapen worden

Op deze manier wordt het lijden

ICONEN IN DE PAROCHIE

Paul Brenninkmeijer is rooms-katholiek priester van het aartsbisdom Utrecht en werkzaam als pastor in de Sint Nicolaasparochie in IJsselstein. In zijn werk als pastor maakt hij dankbaar gebruik van iconen, omdat ze "het besef geven dat Christus, Maria en de heiligen ook werkelijk aanwezig zijn en dat wij in de liturgie in hun tegenwoordigheid mogen zijn". Iconen in de parochie: bij uitvaarten, huwelijken, doopvieringen én in de gewone zondagsviering. Brenninkmeijer, die ook zelf iconen schildert: "Als je eenmaal vertrouwd bent met iconen in de liturgie, ga je ze missen als ze er niet zijn."

Het schilderen van iconen en de studie van de theologie van iconen hebben mijn geloofsleven enorm verrijkt. Ik vertel er dan ook graag over. In de westerse kunst streeft men een realisme na, in de kunst van de iconen probeert men het mysterie te benaderen dat achter de weergegeven feiten verborgen is. De laatste tien jaren heb ik geprobeerd iconen een plaats te geven in de liturgie van een gewone rooms-katholieke parochie.

Het gaat dan om door mijzelf geschilderde iconen, geen reproducties die op een plank geplakt zijn.

Ik ben begonnen met het maken van een serie feest-iconen, waarvan een deel nu voltooid is: de verkondiging van de engel aan Maria, de geboorte van Christus, de opdracht van Jezus in de tempel ('ontmoeting in de tempel'), de bruiloft van Kana, de in-

tocht van Jezus in Jeruzalem (Palmzondag), de verrijzenis des Heren, de nederdaling van de heilige Geest over de apostelen (Pinksteren) en ook de verheerlijking op de berg Tabor.

Verder heb ik de iconen geschilderd van Christus (Pantokrator), de Moeder Gods Hodygetria, en de heilige Johannes de Voorloper en de heilige Nicolaas met scènes uit zijn leven. Ik heb voor deze iconen de afmeting gekozen van ongeveer 38 bij 28 cm, zodat de voorstelling voor de kerkgangers enigszins zichtbaar is.

Bij het plaatsen van een icoon moet je rekening houden met de juiste plaats op het priesterkoor, de lichtval en de vorm van de standaard of lezenaar waarop de icoon plaatst wordt.

Juiste vorm en dosering

De manier waarop iconen in een Byzantijnse liturgie functioneren is in de westerse liturgie onbekend. Gewone katholieken

zullen niet zo gauw een icoon vereren door er kaarsen voor te branden, ervoor te buigen en er kruisen voor te slaan en zeker niet door de icoon te kussen.

Wel worden kaarsen gebrand bij de icoon van Maria van Altijddurende Bijstand, waarvan een afbeelding in veel kerken te vinden is. Omdat men aan iconen in de gewone westerse liturgie niet gewend is, is en blijft het een zoeken en tasten naar de juiste vorm en de juiste dosering van het gebruik van iconen in onze westerse liturgie.

Toch heb ik bij het schilderen van iconen vanaf het begin de intentie

*De Ontmoeting in de Tempel.
Icoon en foto: Paul Brenninkmeijer.*

gehad iconen een plaats te kunnen geven in de liturgie. In de liturgie heeft men ook iets nodig dat het oog kan blijven boeien. De iconen met hun gouden achtergrond, hun stralende kleuren en prachtige vormen kunnen zo'n aandachtspunt vormen.

We leven bovendien in een tijd waarin het visuele element heel sterk benadrukt wordt, denk maar aan de televisie en de geïllustreerde tijdschriften.

Iconen in de liturgie

Ik plaats op de feestdagen gedurende het kerkelijk jaar van tijd tot tijd een icoon bij het altaar, maar ook wel eens bewust niet. Je moet oppassen dat de parochianen gaan zeggen: "Daar heb je de pastor weer met zijn icoon".

Een enkele keer dragen we een icoon plechtig door de kerk bij de intocht, zoals op de feestdag van de patroon van onze kerk, de heilige Nicolaas. Bij de processie van Palmzondag is het ronddragen van de bijpassende icoon heel zinvol.

Tijdens het wekelijkse liturgische avondgebed, op dinsdagavond in onze kerk, is er als aandachtspunt bij het gebed steeds een icoon die past bij de tijd van het kerkelijk jaar. Parochianen horen graag een uitleg van wat op de icoon te zien is. Voor mensen die verder weg in de kerk zitten kan een getekende afbeelding van de icoon op het liturgieboekje helpen om die uitleg te kunnen volgen.

Het kijken naar een icoon kan helpen om de betekenis van een afgebeeld geloofsgeheim beter te vatten. Een enkele keer heb ik meditatiebijeenkomsten gehouden, waarbij we een tijd lang stil een icoon op ons in lieten werken. De opdracht was om je tijdens deze meditatie te identificeren met een van de afgebeelde figuren op de icoon. Dit werkt hetzelfde als bibliodrama

Uitvaart

In de catechese voorafgaand aan doop en huwelijk geef ik een uitleg over de sacramenten aan de hand van de iconen van de doop des Heren en de bruiloft van Kana. Een foto van de icoon van de verrijzenis heb ik altijd bij mij als ik met een familie de uitvaart van een overledene voorbereid.

Als mensen het mooi vinden, en dat is meestal wel maar niet altijd het geval, plaats ik bij de lijkbaar in de uitvaartliturgie de icoon van Pasen, van de verrijzenis.

Daarop wordt de verrezen Christus afgebeeld, stralend in het wit, die Adam en Eva uit het graf wegrukt. Dat zijn onze oerouders, zij symboliseren de mensheid. De dood is onder op de icoon in het zwart getekend. De dood is gebonden. De deuren van het dodenrijk liggen opengebroken in kruisvorm uiteen. De sleutels en de sloten vliegen in het rond. Zo is de dood overwonnen. De dode mens

wordt opgericht uit het graf om te gaan leven in het licht. We zien erop afgebeeld wat eigenlijk onvoorstelbaar is voor ons, en wat zich afspeelt in een totaal andere dimensie dan deze tijdruimte waarin wij hier op aarde leven. In geloof vertrouwen we dat de overledene de barmhartigheid en de liefde van Christus zal ervaren. Dat hij of zij, opgericht uit de dood, nu mag leven in het licht.

Ik heb vaak gemerkt hoezeer dat troostend was voor de rouwende familie. Een weduwe vertelde me: "Tijdens de uitvaartdienst heb ik alsmaar naar de icoon gekeken, dat gaf mij rust en troost." Een

foto van de icoon staat daarom naast de foto van haar overleden man in haar huiskamer. Ook werd al enige keren een foto van de icoon door de familie op het uitvaartboekje afgedrukt.

Doop

Bij een doopliturgie wijs ik de doopouders en hun familie en vrienden op de icoon van de doop van

Christus. Wij dopen, omdat Jezus zelf gedoopt is. Je ziet dan hoe Hij oprijst uit het water, dat als een donker gat in de aarde op de icoon is geschilderd, opstijgend uit het water naar het licht van de hemel, waaruit de heilige Geest op Hem neerdaalt. Zo komt Hij het donker te boven, zoals Hij eenmaal uit de dood zal opstaan in de verrijzenis.

Ook voor ons is de doop het teken dat je altijd in geloof het donker te boven mag komen, nu tijdens dit leven en eenmaal aan het einde ervan, in de dood. Ook voor de aanwezige kinderen is het fijn om iets te zien dat hun aandacht vasthoudt, omdat

de woorden alléén voor hen vaak nog te moeilijk zijn.

Huwelijk

Soms vraagt een bruidspaar bij hun huwelijksviering de icoon te plaatsen van de bruiloft van Kana. Bij de preek kan ik daar dan naar verwijzen. Heel mooi wordt daar uitgebeeld hoe Christus, op aandringen van Maria, bij een bruiloft het bruidspaar te hulp komt. Hun feest dreigt door de nood aan wijn in het water te vallen. Het bruidspaar op de icoon houdt elkaar omarmd. De jongen en het meisje zijn vol vertrouwen en Jezus verandert water in wijn.

De icoon is het beeld van de rijke zegen die Christus schenkt als je op Hem durft te vertrouwen, terwijl je elkaar als man en vrouw vasthoudt. Zo is het huwelijk met recht een sacrament.

Op de tafel waaraan het bruidspaar zit, zie je op de icoon ook de vijf broden en de twee vissen: een verwijzing naar dat andere evangelieverhaal, waarin Jezus de nood in overvloed doet verkeren.

De heiligen zijn aanwezig

Als je eenmaal vertrouwd bent met iconen in de liturgie, ga je ze missen als ze er niet zijn. In de Byzantijnse liturgie, waarin ik ook regelmatig voorga, zijn het de iconen die je het besef geven dat Christus, Maria en de heiligen ook werkelijk aanwezig zijn, en dat wij in de liturgie in hun tegenwoordigheid mogen zijn.

Door de iconen betreed je een heilige ruimte, die anders is dan onze gewone aardse omgeving, maar tegelijkertijd leren iconen je ook om anders in het gewone aardse leven om je heen te kijken. Wij mogen in de ogen van onze medemensen, die wij dagelijks ontmoeten het beeld van God zien.

Iconen kunnen ons helpen dat geheim te ontdekken en te blijven zien. Iconen kunnen ons helpen om ons geloof heel concreet te beleven. Daarom heb ik de wens dat veel meer westerse christenen, katholieken en protestanten, de waarde en de betekenis van iconen, ook in de liturgie gaan ontdekken!

Paul Brenninkmeijer

les pollá étie, mnogaja ljeta!

Pokrof feliciteert Pokrof

De organisatie van de geestelijke verzorging van Russen en Russinnen na de Tweede Wereldoorlog werd ter hand genomen door de paters Kapucijnen en resulteerde op 10 april 1953 in de stichting van het Slavische klooster Pokrof in Voorburg en daarmee tevens in het tijdschrift Pokrof.

Het Oosters Werk van de paters Kapucijnen mondde uiteindelijk in 1996 uit in de oprichting van Pokrof, de Instelling van de Katholieke Gemeenschap van de Byzantijnse Ritus binnen de Kerkprovincie van Nederland. Pokrof, het Oosters Werk enerzijds en Pokrof, het tijdschrift over Rusland en zijn christendom anderzijds, maakten gedurende vijftig jaar een rijke ontwikkeling door, aanvankelijk nauw met elkaar verbonden, later ieder zijns weegs gaand, maar steeds met dezelfde gerichtheid.

Het tijdschrift, nog lange tijd voorzien van 'imprimatur' en 'cum permissu superiorum' en in de loop der jaren zijn ondertitel verbredend, groeide uit tot wat wij nu allen kennen als 'Pokrof, Oosterse christenen, kerken en culturen', in een nieuw gewaad en met een bijna geheel vernieuwde redactie.

De vijftigjarige moge nog een vruchtbare toekomst beschoren zijn. Op deze plaats wil het bestuur van Pokrof aan de redactie van Pokrof zijn hartelijke gelukwensen doen toekomen met dit gouden jubileum en de wens uitspreken, dat het onder de bescherming van de Moeder Gods en zich baserend op de twee pijlers van terugblikken én vooruitzien, verder mag werken aan vernieuwing en profilering, het bruggen slaan tussen west en oost, en de oosterse en westerse christenen nader tot elkaar brengen.

les pollá étie, mnogaja ljeta, nog vele jaren!

Raymond Geldermans

*Drs Raymond Geldermans,
voorzitter Landelijke Instelling Pokrof*

Drinkt uit de Bron van onsterfelijkheid

De tekst onder de icoon op de pagina hiernaast komt uit de Byzantijnse Paasliturgie. Het lied zingt over de opstanding van Christus. De icoon van Jezus als de Wijnstok (Joh 15) laat de verrezen Christus zien op een grafkist. Op de achtergrond staat het kruis, maar de dood is overwonnen. Bij de kruisiging vloeiden uit zijn zijde bloed en water (Joh 19, 34), als tekenen van leven. Hier zijn dat wijnranken en Christus perst de druiven in een beker.

De beker is de centrale boodschap van deze icoon voor 'het leven van de wereld'. De beker staat voor de zelfgave van Christus voor anderen. Christus zegent de beker en biedt hem de wereld aan.

In de orthodoxe traditie bevat de beker van de eucharistie zowel het Brood als de Wijn. De beker verwijst daarmee naar de zin in het Onze Vader, waar we bidden om ons dagelijks brood. In de orthodoxe spiritualiteit verwijzen het Brood dat we in de eucharistie tot ons nemen en het dagelijkse brood naar elkaar. Zoals het eucharistische Brood, zo het dagelijkse brood! Het delen van de Gaven van de eucharistie dringt bij ons aan tot een meer gelijke verdeling van het welzijn in de wereld. Volgens de Roemeens-orthodoxe aartsbisschop Daniel van Iasi: "De eucharistische beker roept op tot een dagelijks delen van brood en van materiële en geestelijke hulpbronnen met miljoenen mensen die honger lijden in deze wereld. Door middel van deze mensen begeeft God, de Drie-ene, zich ieder ogenblik op pelgrimstocht naar ons."

Zondag voor de Oosterse Kerken 2003: Roemenië

Op de Zondag voor de Oosterse Kerken 2003 (17-18 mei) staat het oosters christendom van Roemenië centraal.

De tekst hierboven wordt met de Roemeense icoon hiernaast uitgegeven als gebedsprentje bij gelegenheid van de zondag. Meer informatie over de Zondag voor de Oosterse Kerken:

Katholieke Vereniging voor Oecumene,
Walpoort 10, 5211 DK 's-Hertogenbosch,
tel. 073-6136471, e-mail secretariaat@oecumene.nl.
Kijk ook op www.oecumene.nl.

Drinkt uit de Bron van onsterfelijkheid

*Komt, drinken wij de nieuwe drank,
uit de Bron van onsterfelijkheid,
waarlijk ontsproten,
niet meer uit de rots in de woestijn,
maar op het graf van Christus,
onze kracht en onze vreugde:
Christus verrees uit de doden.*

Lied Byzantijnse Paasliturgie

(Uit: Byzantijns Liturgikon, Tilburg/Zagreb 1991.)

Ethiopisch-katholieke aartsbisschop, Ethiopisch-orthodoxe aartsbisschop en islamitische moefiti van Ethiopië bij de onthulling van vredesmonument van URI Ethiopië, Addis Abeba 2001. Foto: Abba Brendan Cogavin cssp/URI Ethiopia.

Verhoudingen moslims-christenen in Ethiopië vaak beter dan die van christenen onderling

Wakker worden in de vroege ochtend in Addis Abeba. Rond 4 à 5 uur 's ochtends klinkt, met een haast zachte stem, de gebedsoproep van de islamitische muezzin over de stad: 'Het gebed is beter dan de slaap', in het Arabisch, een taal die de gewone Ethiopiër net zo weinig beheerst als de doorsnee westerling. Toch lijkt de Ethiopiër, of die nu moslim is of christen, zich deze vrome houding toch meer te hebben eigen gemaakt dan genoemde westerling. Want een groot uur later - loopt tegen zessen plaatselijke tijd - dringen via luidsprekers op een van de stadskerken de gezangen van de Ethiopisch-orthodoxe ochtenddienst het sluimerend oor binnen.

Ethiopië heet een 'christelijk' land te zijn. Echter de stem van de muezzin herinnert je aan het feit dat de eerste islamitische gebedsoproeper de Ethiopische slaaf van Mohammed was. En de zachte toon van de gebedsoproep lijkt haast symbolisch voor de positie van de islam gedurende lange episodes in de geschiedenis in dit land. De meeste periodes waren tijden van redelijke verdraagzaamheid tussen moslims en christenen. Dat was anders toen in de 16e eeuw heel Centraal-Ethiopië, het historische kerngebied, werd geteisterd door binnenvallende moslimtroepen vanuit wat nu Oost-Ethiopië en Somalië is.

Christelijk Ethiopië hield zich staande met behulp van de katholieke Portugezen, die men daarna maar niet kwijtraakte. Pas na een burgeroorlog in de

17e eeuw, waarbij alle katholieken werden vermoord of verdreven, hervond Ethiopië zichzelf in een 'splendid isolation'. Totdat in het laatste kwart van de 19e eeuw keizer Menelik II, de toenmalige keizer van Ethiopië, door veroveringen het grondgebied meer dan verdubbelde, waarmee hij grote gebieden met moslims en aanhangers van Afrikaanse natuurreligies binnen de grenzen van Ethiopië haalde. Ook liet hij protestantse zending en (weer) katholieke missie toe. Met de zeer oude eigen Ethiopische vorm van jodendom én de recente nieuwe religieuze groepen (variërend van christelijke pentecostals tot bahai's), is het religieuze plaatje van Ethiopië geschetst.

Sinds de verdrijving van het marxistische bewind begin jaren '90 is de positie van de moslims

sterk gegroeid. Ethiopië moet een schijn van democratie ophouden; de grote moslimgemeenschap, die jarenlang politiek vrijwel onzichtbaar was, komt naar boven. Door de eens zo (en doorgaans nog steeds) tolerante Ethiopische islam gingen winden waaien vanuit Arabische landen aan de overzijde van de Rode Zee, ook vanuit fundamentalistische kringen.

Sommige christenen spreken, terecht of ten onrechte, over de macht van het geld, waarmee moslims veel van Ethiopië's armen aan zich zouden kunnen binden. Spanningen tussen de twee gemeenschappen bestaan er dan ook steeds meer.

Dit mag ons echter niet blind maken voor het gegeven dat de werkelijke religieuze spanningen bestaan tussen leden van de Ethiopisch-orthodoxe volkskerk enerzijds en gelovigen van zowel traditionele als nieuwere protestantse kerken (en in mindere mate katholieke kerken) anderzijds. Hoewel grotendeels bestaande uit Ethiopiërs, zijn hun religieuze tradities oorspronkelijk van westerse snit. Ze worden als een 'Fremdkörper' beschouwd door de orthodoxen, en als een bedreiging. Er valt wel eens een fikse klap en er valt wel eens een dode in de inter-'christelijke' confrontaties. Vooralsnog lijken de islamitisch-christelijke verhoudingen vredelievender.

Leo van Leijzen

Ethiopië: dialoog moslims-christenen

Dat het leven in oosterse kerken vaak een ander ritme heeft dan dat in het westen, werd ons nogmaals duidelijk gemaakt door de mensen van URI (United Religions Initiative) in Ethiopië.

Wij vroegen hen nazomer 2002 om een artikel over de relaties tussen christenen en moslims in Ethiopië voor de laatste Pokrof van het jaar. In januari 2003 mochten we het ontvangen.

Daardoor, enigszins verlaat: de bijdrage uit Ethiopië.

URI-Ethiopia is een organisatie, gedragen door Ethiopiërs van verschillende godsdiensten en werkend aan de basis, die jongeren enthousiast wil maken voor dialoog. De bijdrage is geschreven door een collectief van moslim- en christenleden van URI-Ethiopia. Niettemin geven zij, zo schrijven zij ons, alleen hun persoonlijke mening en niet die van URI Ethiopia (de redactie).

“Ethiopië is een van de weinige landen die wereldwijd bekend staan om zijn culturele en religieuze variëteit,” schrijven de Ethiopiërs. Daar op bezoek zie je een waaier van culturen. Er zijn grote verschillen in Ethiopië tussen verschillende bevolkingsgroepen, maar men gaat op een redelijk ontspannen manier met elkaar om, aldus deze leden van URI-Ethiopia: “De groepen respecteren elkaar,” schrijft men, en: “In sommige delen van Ethiopië kun je zien dat christenen moslims helpen bij de bouw van hun moskee, en andersom. Bij nationale feestdagen worden onderling felicitaties uitgewisseld en bij sociale problemen die opgelost moeten worden, gaan de religieuze leiders rond de tafel zitten om met de beste oplossing te komen, zodat de onderlinge banden worden versterkt.” Japan kent zijn theeceremonie, de Indianen zouden hun vredespijp hebben, maar in het land van de koffie kent men het ceremonieel van het koffiedrinken, juist ook om vrede te bewerken:

“Dit komt in het bijzonder tot uiting door de dagelijkse koffiereceremonie, waar mensen van verschillende geloven worden uitgenodigd en zich diepgaand bezig houden met zaken van sociaal welzijn.”

De geschiedenis van samenleven tussen christenen en moslims begint met Mohammed zelf. “Vrede aan hem”, voegen de Ethiopische schrijvers toe bij het noemen van zijn naam. In Mekka gaf de profeet van de islam een aantal van zijn volgelingen de opdracht om naar het vreedzame land Habesha te emigreren, een oude naam voor Ethiopië. De migranten werden er welkom geheten door de christelijke leider Ahmed Al-Nejash, die later zelf moslim zou worden.

“Natuurlijk waren er momenten waarop moslims en christenen met elkaar slaags raakten”, maar, zo benadrukken de correspondenten: “Zulke voorvallen konden de relaties niet permanent schaden. Ze lieten slechts een licht ongemakkelijk gevoel achter.”

Vreedzame taal uit het noordoosten van Afrika, uit een van de armste landen ter wereld, waar de gevolgen van de recente oorlog met Eritrea nog dagelijks kunnen worden ervaren in de schrijnende armoede en de dreigende hongersnood. Toch heeft elk decennium van Ethiopië's geschiedenis wel zijn meningsverschillen tussen moslims en christenen gekend. Deze werden vooral actueel als het orthodoxe christendom zijn dominantie liet gelden met het air van staatsgodsdienst.

Ook tegenwoordig zal het samenleven er niet altijd even gemakkelijk zijn. Naar aanleiding van ‘11 september’ (2001) waren er in ieder geval felle woordenwisselingen, ‘oral fights’ zoals de tekst zegt die we ontvingen. Maar de schrijvers benadrukken dat er ook ontmoetingen waren tussen moslims en christenen die hetzelfde denken over de betekenis van de gebeurtenissen van 11 september: “Zij wensen de mensen van de wereld al het goede toe en een gelukkig en vreedzaam leven.” Men besluit tot slot trots dat Ethiopiërs nog steeds bekend staan als een bijzonder gastvrij volk.

Ethiopië

Inwoners	67.673.000	
Religie	moslims	45%-50%
	Ethiopisch-orthodoxen	35%-40%
	animisten	12%
	overige	3%-8%
Oppervlakte	1.127.000 km ²	

Bron: CIA World Factbook.

WAAR HEMEL EN AARDE EVENTJES ELKAAR RAKEN

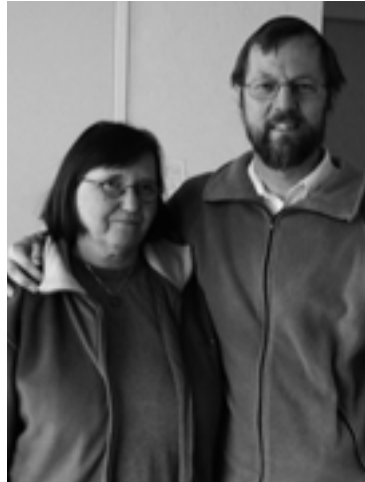
GETUIGENIS OVER PROTESTANTISME EN OOSTERS CHRISTENDOM

Wat kan een protestantse dominee met oosters christendom?

Met die vraag reisde Leo van Leijssen naar

dominee Bouke de Haan en zijn echtgenote, mevrouw Elizabeth de Haan-Roelse, in Nieuw- en St. Joosland, onder de rook van Middelburg. In het busje van de predikant hing op het dashboard een kleine Christusicoon.

In hun huiskamer zag hij nog meer iconen in het devotiehoekje. Enkele waren door henzelf geschilderd.

“Ik ben geboren in een eenvoudig arbeidersgezin,” vertelt dominee De Haan, “Een gereformeerd nest. Met het typisch eigene van een gereformeerde levensstijl. Allerlei dingen mochten niet, zoals fietsen op zondag. Ook het wegschuiven van emoties was echt gereformeerd. Die telden niet. Met emoties omgaan, met name geloofsemoties, heb ik pas veel later ontdekt.”

Afstand

“Een dieptepunt was mijn belijdenis. Ik had al in een andere kring kennis gemaakt met de zegen onder handoplegging en wist dat dat hier en daar gebeurde bij openbare belijdenis. Ik vroeg aan de predikant: ‘Zou ik dat bij mijn belijdenis ook mogen ontvangen?’ ‘Nee, dat kan echt niet.’ Dat zou maar het gevoel raken, en daar gaat het helemaal niet om. Het gaat om je verstandelijke beslissing. Hij bleef op de preekstoel staan en stelde op afstand de vragen. Daarop mocht ik ‘ja’ zeggen. Dat was de meest kille ervaring in mijn gereformeerde tijd.” De Haan volgt het Nederlandse

Bijbelinstituut (NBI) in Bosch en Duin (nu in Utrecht), een driejarige interne opleiding en vorming. Inmiddels overgegaan naar de Nederlandse Hervormde Kerk, wordt hij daarna pastoraal medewerker in Terheijde aan Zee. Via gediplomeerd catecheet en hulpprediker (in Rozenburg en Den Helder), wordt hij door verdere studie officieel predikant. Hij wordt in 1990 beroepen te Koudekerke bij Middelburg. Om gezondheidsredenen gaat hij zeven jaar later met vervroegd emeritaat. Met veel plezier gaat hij nu nog veel voor in kerkdiensten.

Pastoraat

Mevrouw De Haan is hervormd van huis uit, een traditie die naar haar zeggen altijd meer opstond voor geloofsbeleving. “Ik kom uit een hervormd gezin dat randkerkelijk was. Bij ons thuis was al helemaal weinig geloofskennis. Toen ik zestien à zeventien jaar was, werd ik door het evangelie gegrepen. Zo kwam ik ook op het NBI terecht. Tussen Bouke en mij sloeg de vonk snel over. Sindsdien zijn wij onze weg samen gegaan. Wij zijn in 1972, toen hij de studie afhad, getrouwd. Toen ben ik de kost gaan verdienen, terwijl hij nog een tijdje naar Engeland ging voor een opleiding. Ik heb zo het NBI niet afgemaakt. Achteraf best jammer. Maar het heeft mij ook de vrijheid gegeven - anders had ik altijd nog studieopdrachten gehad - voor dingen die ik interessant en leuk vind. En dat was liturgie en pastoraat. Juist omdat je elkaar op grond van het geloof hebt leren kennen, voel je samen een roeping. Zo sta je ook

in die pastorie. Ik heb altijd genoten van het meedenken, het meelevén, het ondersteunen en hier en daar mijn eigen rol vervullen.” Ds De Haan bevestigt: “Veel telefoontjes die jij opnam, waren pastoraat. Ik was dan wel pastor van de gemeente, maar jij deed ook pastoraat.”

Geloven met hart en gevoel

Ze vertelt hoe beiden met oosters christendom in aanraking kwamen: “Iemand nam een keer bij een retraite van de predikantengemeenschap Koinos oosterse christelijke muziek mee. Prachtige muziek. Ik kreeg die later van Bouke voor mijn verjaardag. Het bleek een plaat te zijn van Chevetogne (katholieke abdij in België, die Byzantijnse liturgie viert, red.). Die draaide je met plezier. Wij verstonden er niets van, maar we beleefden er iets van aanbidding in, het naderen tot God. We werden getroffen door de rijkdom die erachter zit.”

De Haan, die sinds zijn emeritaat zingt in het Zeeuws Byzantijnse Koor Sretsenije: “We kwamen via de muziek in aanraking met het christelijk oosten; die muziek hielp me om mijzelf te openen voor God. Je mag met héél je wezen geloven, ook met je gevoel en je hart.”

Ze bezochten Chevetogne vanaf half jaren tachtig enkele malen. Zij: “Mijn verblijf in Chevetogne heeft de kennismaking alleen nog maar verrijkt, het besef hoe wezenlijk beleefd geloof is voor je leven.” Hij: “Ik heb ook contact met de charismatische werkgemeenschap Nederland. In hun tijdschrift ‘Vuur’ stond gere-

geld een icoon. Dat ook was een lijntje naar de Orthodoxie.”

Aanwezigheid

Met de Orthodoxe Kerk zelf kreeg het echtpaar contact via vader Guido de Vylder, nu bisschop Gabriël. Ds De Haan: “We nodigden hem uit bij Koinos. Dat was een mooie ervaring. We zijn ook een keer naar zijn orthodoxe parochie in Maastricht geweest. De zang is daar anders dan in Chevetogne, soms een beetje krakkemikkig, maar heel authentiek! Wij waarden de Orthodoxie zeer.”

Zijn vrouw vertelt: “We hebben ook inspiratie van de Orthodoxie ondergaan via Taizé, waar grote openheid voor de Orthodoxie is. Ik ben zelf nogal gehecht aan de kruisicoon van Taizé. Het bijzondere van iconen is dat ze iemand tegenwoordig stellen. In een tijd dat ik het moeilijk had, was ik mij door die kruisicoon in onze huiskamer bewust van Christus’ aanwezigheid hier in huis. Je wordt opgelicht. En Bouke heeft deze verrijzenisicoon. Die was belangrijk bij het gebedspastoraat. De icoon is gaan spreken, was opnieuw een herinnering aan de aanwezigheid van de Verrezenen.”

De dominee: “Toen mijn gezondheid slechter werd en ik het er ook heel moeilijk mee had, heb ik steun gehad aan de Paasicoon, aan de gedachte: de diepte van de dood en de opstanding kunnen tegelijkertijd aanwezig zijn, door je verbondenheid met Christus. De verrijzenis: het weer opkomen uit de diepte... De icoon kon zeggen wat geen ander gesproken of geschreven woord kon zeggen.”

“Door de Orthodoxie werden we gevoeliger voor Gods heiligheid. In de Orthodoxie word je geholpen door het kerkgebouw zelf, door de fresco’s. Het is een deel van de liturgie. Je wordt zo al opgenomen in de liturgie. Ik kan een kerkdienst in een kille zaal, ‘multifunctioneel’, niet meer uitstaan.”

Mevrouw De Haan: “Wat wij van huis uit ook niet kenden, is de omgang met dingen: eerbied voor een icoon, dat die gekust wordt. Je bent immers opgevoed met het idee dat zulke dingen afgoderij zijn, alsof het om aanbieden van afbeeldingen zou gaan. Als protestant denk je: ‘Wat gebeurt hier?’ Eerbied in houding en gebaar, niet voor de icoonplaat, maar voor wat erin vertegenwoordigd is, dat is iets wat je verteld moet worden.”

Oosterse elementen

De Haan gebruikte na zijn kennismaking met het christelijke oosten oosterse elementen niet alleen thuis, maar ook in de vieringen waarin hij voorging: “Ik verzocht de cantorij wel om enkele orthodoxe responsories te zingen. Prachtig. Een ‘alleluia’, een ‘Heer, ontferm U!’, of de ‘zaligsprekingen’ op de juiste plaats in de liturgie; het Onze Vader van Rimskij-Korsakov of Kedrov, in het Nederlands en dus bewerkt.

Als predikant kun je je gemeente kennis laten maken met de muziek en vooral met de gevoelswaarde erachter, iets van die heilige eerbied, rust... Dat liturgie ook iets mag zijn van heel dicht bij de Heer zijn. Dat - het is misschien haast overdreven gezegd - hemel en aarde

eventjes elkaar raken, om daarna weer verder te kunnen. Zo werkt een protestantse kerkdienst niet, maar..." "Soms ook wel," vult zijn vrouw aan. Hij: "... maar ik zou het prachtig vinden als daarvan in een protestantse kerkdienst ook iets ervaren gaat worden."

Mevrouw De Haan: "Wat Taizé uit orthodoxe bronnen geput heeft aan korte liederen, namen wij vandaar mee. Onze cantorij wilde dat ook graag uitvoeren. Het is leuk dat dan zeventien mensen na het instuderen merken dat daar een diepere waarde in zit dan alleen de woorden en het wijsje kennen. En we hebben ook een pastorale kring gehad, waarbij Bouke mediteerde met een icoon. Om de mensen ermee vertrouwd te maken dat zo'n beeltenis een aanwezigheid betekent van degene die afgebeeld is. Dat het zo dichtbij komt." Op mijn vraag of hij wel eens een

icoon in zijn kerk heeft gezet, zegt de dominee: "Niet in een gewone kerkdienst, wel bij bijzondere vieringen: Taizé-achtige samenkomsten, of in een huiskamer of zaaltje." Zijn vrouw merkt op: "Het is niet eenvoudig om die elementen in de gangbare kerkdienst in te voegen. Veel mensen hebben liever niet dat ongewone, worden daar een beetje onrustig van."

Naar de toekomst

Hoe ziet men de toekomst van protestanten met het oosterse christendom? Ds De Haan: "Ik zie een groeiende openheid van protestanten naar oosters-orthodoxen, maar ook naar alle christenen. Ik heb wel eens het idee dat het wereldgebeuren stuw naar een soort 'eindstrijd', een 'eindfase', waarin alle christenen elkaar des te meer nodig hebben en zullen vinden en herkennen.

Dat kerkelijke muren steeds minder belangrijk worden, en men meer en meer van elkaar accepteert en wil leren. Niet iedereen, maar over het algemeen wel."

Mevrouw De Haan vult aan: "In bepaalde kringen is een groeiende oecumenische openheid. Daarin kan de Orthodoxie worden meegenomen. De kerken worden leger. Mensen die overblijven, maken een bewustere keuze. Naarmate mensen bewuster christen zijn, zullen ze meer in andere christenen herkennen, ook van andere kerken. Je moet niet op je eigen eiland blijven zitten. Je gaat de relatie met elkaar ontdekken, vanuit de kerkgeschiedenis, maar tevens naar de toekomst. Dat opent mensen ook naar de Orthodoxie."

Leo van Leijsen

Iconen in de huiskamer. Foto: Leo van Leijsen.

*Voorgevel Roemeens-orthodoxe parochiekerk in București Noi, een buitenwijk van Boekarest.
Foto: Leo van Leijsen.*

De Roemeens-orthodoxe Kerk

Een visie van binnenuit

De theoloog Dragoș-Gabriel Mirșanu uit Roemenië, die in Nijmegen verdere studies verricht, hield in januari een lezing over zijn kerk: de Roemeens-orthodoxe Kerk. Hier volgt een bewerking van zijn lezing. Vanaf de middeleeuwen waren kerk en staat één in een politiek-religieus nationaal bewustzijn, tot 1944 toen de Russische inval in Roemenië het begin van een periode markeerde waarin de communistische partij volledige controle over de kerk wilde krijgen en verschillende vervolgingen inzette. De kerk proefde na de revolutie van 1989 de vrijheid. Ze geniet sindsdien een grote populariteit en zoekt haar weg in de nieuwe maatschappij.

De romanisering van de autochtone bevolking, de Daciërs, vond in dezelfde tijd plaats als haar kerstening. Na anderhalve eeuw Romeinse aanwezigheid in het grondgebied van het huidige Roemenië gaven de Romeinen het gebied op in 271 nC. De Romeinse erfenis betekende de geboorte van enige elementen die mettertijd een nieuwe identi-

teit ontwikkelden: van Daco-Romeinen naar toekomstige Roemenen. De kerstening was rond de 7e eeuw afgesloten. De Daco-Romeinse bevolking bleef een agrarische samenleving, terwijl opeenvolgende invallers hen steeds weer regeerden van de 4e tot ongeveer de 14e eeuw. Vanuit hun geschiedenis praktiseerden de Roemenen al

die tijd een volks christendom; dat was gemakkelijk te begrijpen als gevolg van en als antwoord op hun socio-politieke 'status'. De migraties stopten rond de 14e en 15e eeuw, de tijd waarin zowel de middeleeuwse staten als kerken werden gevestigd. Walachije en Moldavië ontwikkelden zich tezelfdertijd als hun lokale kerken met hun passende kerkelijke hiërarchie. De voortdurende strijd voor politieke onafhankelijkheid tegen de Osmaanse Turken, onder wie de Roemeense gebieden ressorteerden, kwam tegen de achtergrond van het bovengenoemde volkschristendom tot ontwikkeling in de kerk als instituut. Daarbij was de vojvod (vorst) de behoeder van de kerk, waarbij hij ook zorg droeg voor het juiste geloof en de juiste eredienst: de Orthodoxie.

Staatskerk en nationalisme tot WO II

Sinds de middeleeuwen had zich een 'Roemeense religieus-politieke symbiose' ontwikkeld, die tot de opvatting leidde dat de kerk er is voor het volk, en niet andersom. Hierdoor werd de kerk steeds meer een nationale kerk en staatskerk. Als instituut kwam de kerk steeds meer onder staatscontrole. Na Roemenië's eenwording (1859) nam de staat een reeks beslissingen aangaande de kerk. Zo werd de clerus onderhorig aan de staat.

Er ontstond een discussie over het nationalisme. Aan de ene kant waren er mensen die droomden van een Europees, modern, seculier, urbaan Roemenië; aan de andere kant waren er diegenen die droomden van een traditionele Byzantijns-achtige orthodoxe staat, gebaseerd op een landbouweconomie.

Later, in 1918, schiep de annexatie van Transsylvanië ruimte voor een nieuw concept: het Grote Roemenië (én Groot-Roemenië). Dit ging niet alleen over geografie, maar betekende de opkomst van een hele generatie nationalist, die politiek georganiseerd was in extreem-rechts. De normale godsdienstige mystiek werd vervangen door een zekere 'mystiek van de natie'. Het hogelijk geprezen 'Roemeense christendom' moest worden opgezet binnen een politiek raamwerk, dat zou leiden tot een nationale orthodox-fundamentalistische staat. Het nationalistische en corporatistische orthodoxisme werd gepresenteerd als de autochtone oplossing voor zowel het westerse kapitalisme als het communistische collectivisme, beide

'atheïstische structuren'. Geloof was volgens talloze leken-theologen tussen de twee wereldoorlogen het bindmiddel voor natie, kerk en staat.

De kerk onder het communisme

De Russische inval van 1944 markeert het begin van een nieuwe periode in Roemenië. Tot 1989 zou het een communistische regering hebben. De Roemeense communistische partij was voornemens absolute controle over de Roemeens-orthodoxe Kerk uit te oefenen. Er waren meerdere periodes van vervolging.

De reactie van de orthodoxe hiërarchie hierop was ongelijk. Ze had geen ervaring met de scheiding van kerk en staat. De meeste van haar leden kozen voor een compromis, om zo de plaatselijke kerkelijke structuren te sauveren. Toch waren er ook veel gelovigen, priesters, monniken en leken, die kozen voor verzet, en die hun geloof beleden door het martelaarschap.

Aan de ene kant betoonden Roemeense theologen zich zwak als het ging om een efficiënt en geëngageerd antwoord op de sociale leer van de staat, die de kerk omvormde van een 'belijdende kerk' naar een 'slaafse kerk'. Aan de andere kant hadden publicaties van de orthodoxe kerk een vrijheid die in geen enkel ander communistisch land bestond. Hoewel de Roemeens-orthodoxe Kerk in gevangenschap verkeerde, kon ze zich onder de dekking van eerdere compromissen soms vrijheid verwerven.

Bij gebrek aan het meest minimale godsdienstonderricht in de

vroege schooljaren verloor de meerderheid van de gelovigen mettertijd het werkelijke verstaan van het christendom. Vijftig jaar vervolging had van de kerk een liturgisch getto gemaakt, waar de gelovigen werden 'geliturgiseerd' in plaats van geëvangeliiseerd. Zo werd een intiem en persoonlijk geloof van de orthodoxen vervangen door het ritualistische behoren tot een min of meer droge Orthodoxie. Doopsels en uitvaarten werden met een tamelijk grote regelmaat gehouden. Binnen het gezin was het normaal dat een ouder gezinslid - dat godsdienstonderricht had gekregen vóór het communisme - de jeugd eenvoudige gebeden en het kruis-teken leerde. Hoewel tot op zekere hoogte gesecculariseerd, vierden velen de grote christelijke feesten als christelijke evenementen. Zelfs degenen die niet naar de kerk gingen, hielden zich aan het vasten. Ook de traditie van gedachtenissen voor de doden was niet verloren gegaan.

Na de revolutie van 1989

De Roemeense revolutie in december 1989 maakte na agressief verzet een einde aan het totalitarisme van Ceausescu. Meer dan duizend mensen, overwegend jongeren, stierven voor de vrijheid.

In die dagen hing om de revolutie een mystieke geur. Velen zo niet allen herinnerden zich... God. De beschieting van jongeren op de trappen van de orthodoxe kathedraal in Timisoara was symptomatisch. Degenen die stierven worden vaak niet herinnerd als helden, maar als de 'martelaren van december'.

De kerk heeft veel tijd verloren in de eerste jaren na de revolu-

tie. Deze tijd had gebruikt kunnen worden voor een goede evaluatie en standpuntbepaling tegenover de nieuwe staat. Een succes echter was de invoering in 1991 van godsdienstonderwijs op basisscholen en pastorale zorg in de ziekenhuizen en het leger. Bij de volkstelling van 1992 verklaarde een grote meerderheid van de bevolking zich orthodox: 86,6%.

Afgezien van de oudere generaties hadden degenen die in 1990 veertig jaar of jonger waren, geen godsdienstonderwijs gehad. De poging om een beeld te geven van het religieuze leven begin jaren negentig, moet beginnen met het noemen van de indrukwekkende kerkgang van mensen uit die leeftijdsgroepen, de jongere generaties. De kerk werd ontdekt als goddelijke instelling en als gebouw. Het monastieke leven werd meer en meer gewaardeerd en steeds meer jongeren kozen voor dit leven. Nieuwe kloosters werden gebouwd en in veel steden kwamen nieuwe kerkgebouwen.

Voor velen was dit 'naar de kerk gaan' slechts een 'modegril'. Al in 1994 kwamen er minder jongeren dan in voorgaande jaren. De vrijheid die zij genoten, bracht hen in contact met opvattingen en gewoonten uit het niet-christelijke oosten, zoals India. Gelukkig duurde ook deze modegril erg kort. Nu kunnen we spreken over een terugkeer naar de kerk, niet zo groot als in de eerste jaren, maar misschien meer bewust, daar de eerste jaren getypeerd kunnen worden als een vorm van piëtisme toen goed christelijk onderwijs ontbrak.

Het godsdienstonderwijs op school was eerst facultatief toegestaan, maar werd geleidelijk verplicht voor de eerste acht klassen van de basisschool en facultatief voor de middelbare school. De faculteiten van de orthodoxe theologie stegen in aanzien. Velen wilden priester worden zodat we nu de ongelovelijke situatie zien dat er bisdommen zijn zonder vacatures in parochies! Hoewel de orthodoxe kerk vrouwen niet kan toelaten tot het priesterschap, zijn ze welkom als studenten aan deze faculteiten. Zij worden tegenwoordig steeds meer ingeschakeld in de missie van de kerk.

Belangrijk was de oecumenische dialoog sinds 1980 van de Roemeens-orthodoxe Kerk met de Rooms-katholieke Kerk.

Het bezoek van paus Johannes Paulus II in mei 1999 was het eerste pausbezoek aan een land met een grote orthodoxe meerderheid en volgens bijna iedereen een groot succes. In oktober 2002 bracht patriarch Teoctist een tegenbezoek. Het welkom was even warm als het onthaal van de paus in Boekarest drie jaar daarvoor.

Socio-politieke uitdagingen

De volkstelling, die zo'n grote meerderheid van orthodoxe gelovigen liet zien, gaf de hiërarchie de indruk dat zij van betekenis is in het politieke leven. In 1998 gaf een gerespecteerd synodelid een publieke verklaring die wij als volgt samenvatten: "De kerk maakt de politiek niet, maar zal er voor zorgen dat de politiek wordt gemaakt door de besten!" Zo neemt de kerk niet

het recht om de gelovigen te adviseren op wie ze moeten stemmen, maar wel op wie ze niet moeten stemmen.

In 2000, voor het einde van de tweede stemronde, kwam een van de twee presidentskandidaten met extremistische opvattingen. De patriarch zelf adviseerde toen de gelovigen om verre te blijven van verleidingen van extremisme.

Onlangs werd Roemenië opgenomen in de NAVO en uitgenodigd in 2007 lid te worden van de EU. Volgens de voorzitter van de Europese Commissie, Romano Prodi - zoals hij zei in een ontmoeting met oecumenisch patriarch Bartholomeüs I te Amsterdam, oktober 2002 - zal de Orthodoxe Kerk een belangrijker rol spelen bij de toetreding van Oost-Europese landen tot de Europese Unie. Ongeveer twee jaar geleden werd in Straatsburg de Conferentie van jonge Roemeense theologen opgericht. Ze studeren allemaal in het westen en ze noemen zichzelf de 'generatie van de Europese integratie'. Zij willen bruggen bouwen tussen ons land en onze kerk en de kerken van het westen. Hopelijk is dit artikel daaraan een oprechte bijdrage!

Dragoş-Gabriel Mirşanu

Roemenië

Bevolking	22.317.730
Religie	roemeens-orthodox 70%
	rooms-katholiek 6%
	protestant 6%
	grieks-katholiek 3%
	niet gelovig 15%
Oppervlakte	237.500 km ²

Bron: CIA World Factbook.

Katholieke Oosterse Liturgievieringen April-mei 2003

Amsterdam (BG)

Occohofje, Nieuwe Keizersgracht 94

Borne

Chaldeeus-katholieke parochie St. Thomas Apostel (StTh), St. Stephanuskerk, Stationsstraat 1, tel. 054-6824400

Delft

Oude Delft 18

's-Gravenhage

Raamweg 42, 2596 HN

Eindhoven

Eikenburg, Aalsterweg 289

Haarlem

Janstraat 41

's-Hertogenbosch

Catharinakerk, Kruisbroederhof 4, tel.: 073-6148508

Maastricht

Kapel Huize St. Gerlach, Pater Kustersweg 24, Cadier en Keer

Nijmegen (BG)

Dobbeltmannweg 1a, tel. 024-3233503

Nijmegen (NBK)

Jozefkerk, Stijn Buijsstraat

Rotterdam

Christus Koningkerk, Statenplein 1, Rotterdam - Hillegersberg

Tilburg

Klooster MSC, Bredaseweg 204, tel. 013-4672994

Utrecht (BG)

Herenstraat 6

De illustraties op de kaft:

Vóór en achter: jongens in Russische gevangenis (Mozhga 2002). Foto: Frans van den Brand.

Amsterdam: (Byzantijnse Gemeenschap)
Woensdag 2 april, 19.30 u: Liturgie van de Voorafgewijde Gaven;
Zondag 13 april, 10 u: Goddelijke Liturgie;
Donderdag 17 april, 19.30 u: Vespers en Basiliusliturgie;
Zondag 20 april, 10 u: Paasliturgie.
Amsterdam: (Chaldeeuswse parochie St. Thomas)
St. Stephanus-kerk, Kamperloelieveweg 209: zie onder Borne (StTh).
Arnhem: (StTh)
Sacramentskerk, Hunsenstrat 62: zie onder Borne (StTh).
Borne: (StTh)
Voor de tijden der Chaldeeus-katholieke diensten in geheel Nederland: tel. 054-6824400.

Delft: (BG)
Zondag 13 april, 10 u: Goddelijke Liturgie;
Vrijdag 18 april, 19.30 u: Vespers en Graflegging;
Zondag 11 mei, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Eindhoven: (BG)
Maandag 21 april, 11 u: Paasliturgie;
Zondag 4 mei, 11 u: Goddelijke Liturgie.

's-Gravenhage: (BG)
Woensdag 16 april, 20 u: Liturgie van de Voorafgewijde Gaven;
Donderdag 17 april, 10 u: Vespers en Basiliusliturgie;
Donderdag 17 april, 20 u: Dienst van de Twaalf Evangelien;
Vrijdag 18 april, 14.30 u: Vespers en Graflegging;
Zaterdag 19 april, 8 u: Vespers en Basilius Liturgie;
Zaterdag 19 april, 19 u: Grote en Heilige nacht van Pasen. Samen met Delft en Rotterdam, in de Thomaskerk aan de Harmeleemstraat 108;
Zondag 20 april, 12 u: Paasliturgie bij de Hongaren. In de St. Luidinakerk aan de Koningin Sophiestraat 39 (bij de Schenkklade);
Zaterdag 26 april, 19 u: Vespers;
Zondag 27 april, 10 u: Goddelijke Liturgie;
Zaterdag 24 mei, 19 u: Vespers;
Zondag 25 mei, 10 u: Goddelijke Liturgie;
Donderdag 29 mei, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Zie voor Byzantijnse Gemeenschappen ook hun Internet-site: www.pokrof.nl

Haren: (Utrechts Byzantijns Koor)
Zondag 18 mei, 11 u: Goddelijke Liturgie in R.K. Kapel Haarendaal.
Haarlem: (BG)
Zaterdag 10 mei, 19.30 u: Goddelijke Liturgie.

Hilversum: (UBK)
Zondag 6 april, 10.30 u: Goddelijke Liturgie in parochie H. Hart, Dr. Cuypersplein;
Zondag 4 mei, 10 u: Goddelijke Liturgie in parochie Onze Lieve Vrouw, Koninginneweg 40.

's-Hertogenbosch: (Johannes van Damascusgemeenschap)
Iedere zondag, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.
Soms, bij afwezigheid van priester, Metten i.p.v. Goddelijke Liturgie (zie onder 'Bijzondere vieringen').
Bijzondere vieringen:

Woensdag 2 april, 19 u: Goddelijke Liturgie van de Voorafgewijde Gaven;
Zondag 6 april, Vijfde Zondag van de Veertigdagentijd-Gedachtenis van Maria van Egypte, 10.15 u: Goddelijke Liturgie van Basilius;
Woensdag 9 april, 19 u: Goddelijke Liturgie van de Voorafgewijde Gaven;
NB Zaterdag 12 april, 19 u: 'Paasconcert' door jongenskoor 'De Poolse Nachtegalen'; repertorium omvat Poolse religieuze koormuziek uit Goede Week en Paasnacht, met onder andere ook Mozart, Haendel, Bach enz. Kaarten à € 20, uitsluitend te bestellen per telefoon: 06-53622939 of e-mail: wem.timmermans@planet.nl.

Zondag 13 april, Palmzondag, 10.15 u: Goddelijke Liturgie van Johannes Chrysostomus. Vóór de liturgie worden worden de palm- en wilgentakken gezegend en uitgedeeld;
Maandag 14 april en dinsdag 15 april in de Grote en Heilige Week, 19 u: Goddelijke Liturgie van de Voorafgewijde Gaven;
Woensdag 16 april, 19 u: Dienst van Zalving en Gebed;
Donderdag 17 april, Grote en Heilige Donderdag, 17 u: Vespers en Basiliusliturgie. Om 20 u: Dienst van de Twaalf Evangelien;
Vrijdag 18 april, Grote en Heilige Vrijdag, 15 u: Vespers met Neerlegging van het Epitafion. Om 19 u: Metten van de Klaagzangen bij het Graf;
Zaterdag, Grote en Heilige Zaterdag, 19 april, 10 u: Vespers met de 15 Schriftlezingen en Basiliusliturgie. Om ongeveer 23.15 u: Overbrenging van het Epitafion naar het altaar; aansluitend Paasnachtviering (zie hierna).

Zondag 20 april, Pasen, 00.00 u: Om middernacht, van zaterdag op zondag, de Paasnachtviering: Metten en Goddelijke Liturgie. Op het einde plechtige wijding van paaspijzen en na afloop gezellig samenzijn.
Maandag 21 april, Tweede Paasdag: Geen liturgieviering!
Zondag 4 mei, Derde Zondag van Pasen, 10.15 u: Mettendienst;

Donderdag 29 mei, Hemelvaart des Heren, 10.15 u: Goddelijke Liturgie. Informatie over de diensten (niet over concert) bij mevrouw M. Corsten, tel.: 073-6148508.

Kevelaar (Dld): (Nijmeegs Byzantijns Koor)

Zondag 18 mei, 11 u: Goddelijke Liturgie in Antoniuskerk.
Maastricht (Cadier en Keer): (BG)
Zondag 6 april, 11.30 u: Goddelijke Liturgie;
Zondag 18 mei, 11.30 u: Goddelijke Liturgie.

Nijmegen: (BG)
Zaterdag 5 april, 19 u: Goddelijke Liturgie;
Zaterdag 19 april, 20 u: Grote en Heilige nacht van Pasen;
Zaterdag 3 mei, 19 u: Goddelijke Liturgie.

Nijmegen: (NBK)
Zaterdag 12 april, viering van Palmzondag, 19 u: Goddelijke Liturgie met palmwijding;
Zaterdag 19 april, Hoogfeest van Pasen 23.30 u: Grote en Heilige nacht van Pasen;
Zaterdag 10 mei, Vierde Zondag van Pasen (Zondag van de Lamme Man), 19 u: Goddelijke Liturgie.

Rotterdam: (BG)
Zondag 6 april, 11 u: Goddelijke Liturgie;
Zondag 4 mei, 11 u: Goddelijke Liturgie.

Rotterdam: (StTh)
Kerk H. Kruisvinding, Beukendaal 6: zie onder Borne (StTh).
Tilburg: (Tilburgs Byzantijns Koor)

Vrijdag 18 april, 19.30 u: Goede Vrijdagviering;
Zaterdag 19 maart, 19 u: Paaswake;
Zondag 25 mei, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Utrecht: (BG)
Woensdag 9 april, 15.30 u: Goddelijke Liturgie van de Voorafgewijde Gaven in de kapel van het Ariensconvict, Catharijnesteeg 101;
Maandag 21 april, Tweede Paasdag, 10.30 u: Paasliturgie;
Zondag 18 mei, 10.30 u: Goddelijke Liturgie;
Donderdag 29 mei, 10.30 u: Goddelijke Liturgie;

Voornburg: (UBK)
Zondag 27 april, 9.30 u: Goddelijke Liturgie in parochie De Goede Herder Prinses Beatrixlaan 264.

Woudenberg: (StTh)
St. Catherina-kerk, Willem de Zwijgerlaan 38: zie onder Borne (StTh).

Colofon

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord.

Redactie:

Pieter Kohnen, (hoofdredacteur), Leo van Leijzen (redactiesecretaris), Daphne van Roosendaal (bureauredacteur), Claudia Bisschops, Frans van den Brand, Dolf Bruinisma, Tom Sip.

Administratie en redactiesecretariaat:

Katholieke Vereniging voor Oecumene, Walpoort 10, 5211 DK 's-Hertogenbosch, tel. 073-6136471, e-mail: secretariaat@oecumene.nl, internet: <http://www.oecumene.nl>.

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggings dienen vóór 1 december in 's-Hertogenbosch te geschieden, anders wordt men verondersteld abonnee te blijven.

De abonementsprijs is € 14,-, giro 5679145 t.n.v. Tijdschrift Pokrof, 's-Hertogenbosch. Voor België: 001-3309231-55, Pokrof t.n.v. Jef Dewisscher, Ieperstraat 24, 02300 Turnhout, tel. 014-413927.

Lay-out en druk: Van Stiphout, Helmond.

POKROF

Is een uitgave van
Katholieke Vereniging voor
Oecumene
Athenaria en Willens

